

1. INTRODUCCIÓ

Les dones de les herbes 2 és el segon dels quaderns didàctics que han de servir per complementar la visita al Museu de les Trementinaires i al Jardí Botànic que hi ha ben a prop. Ambdós estan situats al poble de Tuixent (Alt Urgell) i formen part de la Ruta dels Oficis d'Ahir, un consorci promogut pel Consell Comarcal de l'Alt Urgell, que ofereix una sèrie d'espais expositius per tal de divulgar el patrimoni etnogràfic del territori.

La visita al museu i la realització de les activitats del quadern ens permetrà conèixer qui eren les trementinaires i quines herbes i productes comercialitzaven, com també el context socioeconòmic general en el qual van desenvolupar les seves activitats.

El quadern núm. 2 està pensat per a l'alumnat de Secundària i no pretén ser una guia típica de museu, sinó un recull d'activitats que ens ajudaran a descobrir i consolidar una sèrie de coneixements a l'entorn d'unes activitats econòmiques, actualment desaparegudes, protagonitzades especialment per les dones i estretament relacionades amb el medi muntanyenc.

Justificació pedagògica

Entenem que la visita al Museu de les Trementinaires de Tuixent no es pot programar simplement per fer una passejada per les seves instal·lacions i observar, amb més o menys curiositat, els objectes que s'hi exposen. Al contrari, pensem que la sortida ofereix moltes altres possibilitats didàctiques.

D'entrada, si acceptem, com diu el disseny curricular oficial, que bona part de les representacions socials de l'alumnat s'han construït fora de l'escola i sovint es basen en estereotips i informació parcial, consegüentment considerem que seria una bona estratègia sortir de tant en tant "fora" del centre per intentar canviar o formar de nou les representacions pròpies de les coses.

Amb la visita a Tuixent i als pobles de la vall de la Vansa, a l'Alt Urgell, bo i observant les escasses i estretes parcel·les aptes per a l'aprofitament agrícola, la profusió del bosc, l'encimbellament dels pobles per tal de deixar lliures les zones baixes i experimentant les dificultats del trajecte per arribar-hi, etc., es podrà entendre millor la interacció que es produeix entre l'entorn (en aquest cas muntanyenc) i l'activitat humana. També ens serà més fàcil comprendre, d'una banda, la conveniència dels canvis socioeconòmics que es van produir durant el segle XX i que van comportar la desaparició de l'activitat de les trementinaires i, d'altra, serà més fàcil entendre la necessitat de preservar la memòria i el patrimoni cultural relacionat amb les dones de les herbes, així com valorar i reconèixer millor unes maneres diferents de satisfer les necessitats i l'esforç personal i col·lectiu que exigia als homes i dones de la vall viure dels escassos recursos mediambientals que oferia la muntanya.

2. CONTINGUTS

1. Les trementinaires

- On vivien? La vall de la Vansa

2. Les activitats de les trementinaires

- L'agricultura de muntanya, exemple d'economia d'autosubsistència.
- La recol·lecció de plantes remeieres i bolets.
- L'elaboració de la trementina i altres productes obtinguts del bosc.
- La comercialització dels productes: anar pel món.

3. La desaparició de les trementinaires

- Canvis econòmics i socials en l'economia muntanyenca.

3. OBJECTIUS

- Valorar les fotografies com una font iconogràfica que pot proporcionar informació del temps passat.
- Interpretar quadres estadístics i aplicar els resultats en representacions gràfiques.
- Reconèixer els elements bàsics que caracteritzaven el medi muntanyenc i les formes de vida d'autosubsistència dels seus habitants.
- Identificar algunes de les ruptures que van patir els nostres avantpassats amb el desenvolupament de les formes de vida capitalista i les conseqüències que aquests canvis van representar per als habitants d'algunes zones de muntanya.
- Identificar les quatre fases bàsiques de la feina de les trementinaires.
- Comprendre el procés d'elaboració de la trementina.
- Valorar el protagonisme econòmic i social de les dones de les herbes.
- Descriure la transformació econòmica i social que va afectar les zones muntanyenques i que va fer desaparèixer l'activitat de les trementinaires, i analitzar la situació resultant.

4. ACTIVITATS D'APRENENTATGE

- ### 1.1. Senyalització dels textos per identificar els que aporten informació sobre la indumentària de les trementinaires.

Es pot aprofitar la lectura de les frases per comentar altres temes relacionats amb les dones

de les herbes: viatges, guanys, sortir amb parella (una veterana i una aprenenta)...

1.2. Anotació de frases descriptives sobre les trementinaires a partir de la lectura d'una poesia.

L'activitat pot servir per comentar les semblances i diferències, així com els avantatges i els inconvenients, entre les formes de venda ambulants del temps de les trementinaires i les actuals.

2.1. Coloració d'un plànol per millorar la lectura i compleció d'uns gràfics.

Aquesta activitat exigeix, com a mínim, dues activitats prèvies i imprescindibles: a) localitzar en un mapa la zona de la vall de la Vansa (és recomanable utilitzar el mapa comarcal 1:50.000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya) i b) ressaltar la disminució de la població, la qual cosa ens haurà de permetre comentar el problema de l'èxode rural del segle XX, les causes i conseqüències.

3.1. Anotació de resums a partir de la lectura de textos sobre el relleu i la producció dels pobles de la vall en el segle XIX.

Primerament s'ha d'advertir que els textos en castellà no s'han adaptat, sinó que s'ha preferit mantenir les característiques lingüístiques pròpies de la primera meitat del segle XIX.

Cal ressaltar el fet que la caça i la pesca eren elements bàsics en l'economia de subsistència.

3.2. Compleció d'un esquema a partir d'una selecció de frases.

En aquest exercici cal donar molt èmfasi al tema de les terres comunals i la seva evolució en el temps. S'ha de comentar que abans de les desamortitzacions, l'aprofitament dels comunals (com se cita en el text) era un complement molt important per a les famílies i per al Comú del poble, el qual obtenia, del lloguer d'aquestes terres de propietat col·lectiva, recursos per sufragar alguns dels "serveis" municipals (escoles, manteniment d'edificis i camins, etc.)

S'ha de fer esment de l'interès que tenien alguns sectors de la burgesia emergent d'aquella centúria en què aquestes terres es privatitzessin i poguessin entrar en el circuit d'especulació immobiliària.

3.3. Relació de frases descriptives amb el concepte corresponent.

A part de cercar les relacions correctes entre les descripcions i les ocupacions, s'hauria de ressaltar la gran quantitat d'activitats que es desenvolupaven a l'entorn dels productes del bosc en les societats d'economia de subsistència. També és important proposar una activitat de recerca sobre les característiques de cada ocupació i la seva funció. En la majoria de casos es pot fer la consulta mitjançant els diccionaris disponibles a Internet: DIEC, Enciclopèdia catalana, Alcover-Moll, etc. (Ens ha resultat difícil de trobar el mot xesclaire: xescle o cescle eren els brots de castanyer o avellaner que es feien servir a manera de cèrcol en la fabricació de bótes i altres objectes de fusta per transportar o guardar líquids).

4.1. Relació d'imatges de persones amb les ocupacions que els eren més pròpies, tenint en compte el que diuen, l'edat i el gènere.

És interessant comentar les dues estratègies bàsiques de la població davant les dificultats de subsistència: a) la tradicional emigració total, i b) l'emigració temporal (uns mesos a l'any) per tal de millorar o facilitar la subsistència del grup familiar reduït que restava a la casa. S'ha de comentar que aquesta segona estratègia era repetidament practicada en moltes cases de la vall i que "l'anar pel món" de les trementinaires es podia considerar també com una emigració temporal.

4.2. Senyalització d'unes frases per identificar quines accions són pròpies d'abans o d'ara.

L'exercici, probablement, pot provocar debat sobre l'elecció de les respostes correctes. Això pot anar bé per treballar els conceptes canvi i continuïtat i constatar que la diferència no sempre és clara.

5.1. Anotació de títols per encapçalar unes frases descriptives i de números per ordenar les imatges corresponents.

És el moment de remarcar una sèrie d'aspectes generals de les activitats de les trementinaires: a) no totes les dones de la vall es dedicaven a les herbes (només ho feien algunes dones de les famílies amb menys recursos per tal d'obtenir un complement econòmic); b) no totes les dones que collien herbes medicinals coneixien les seves propietats curatives (aquestes eren una minoria, la majoria de les que s'hi dedicaven simplement s'encarregaven de recollir-les per a les trementinaires a canvi d'una petita compensació econòmica); c) les trementinaires elaboraven elles mateixes una gran part dels productes que venien, però no tots. Per exemple,

l'oli de ginebró o la pega negra els els proporcionaven les colles de pegaters; d) la trementina, la resina que exsuden algunes coníferes (avet i pi roig), va ser el producte del qual es va derivar el nom amb què eren conegudes les dones que el venien. Les trementinaires, però, no solien vendre aquest producte natural, sinó que el reelaboraven a partir dels ingredients bàsics (aiguarràs i pega groga, als quals afegien oli o sèu animal per fer-la més líquida).

5.2. Anotació de lletres al costat de fotografies d'objectes per associar-les a l'etapa corresponent de la feina de les trementinaires.

5.3. Anotació de números per ordenar uns textos descriptius del procés d'elaboració de la pega negra.

És recomanable emfasitzar la importància de la pega negra fins fa ben poc temps, però també cal dir que actualment gairebé ha sortit del tot dels circuits comercials. Es poden remarcar els diversos usos que tenia: el militar en l'època medieval, quan es llançava des de dalt de les muralles; el d'aïllament, que evitava les pèrdues d'aigua de les conduccions; el d'impermeabilitzador de les embarcacions i les bótes de vi; el de desinfectant; el medicinal per curar malalties de la pell i encarnar les potes trencades del bestiar, etc.

5.4. Relació amb una fletxa de cada dibuix del procés d'elaboració de la trementina amb el text descriptiu corresponent.

S'ha de recordar que les trementinaires "intervenien" en la meitat del procés d'elaboració. Elles tenien unes drogueries o farmàcies de confiança que les proveïen dels elements bàsics: l'essència de trementina i la pega groga. A casa, abans d'iniciar els itineraris de venda o en un moment del trajecte, mesclaven els ingredients amb una mica de greix per obtenir la substància guaridora.

6.1. Anotació del nom d'unes plantes a sota de cada dibuix, a partir de l'observació dels plafons del museu.

L'exercici es pot resoldre millor si durant la visita al museu s'han assenyalat les sis plantes als murals descriptius i s'han fet exercicis d'observació per ressaltar les principals característiques de cada planta. Un procés semblant es pot realitzar si es visita el Jardí Botànic de les Trementinaires i es localitza l'hisop a l'apartat "Marges i prats", el

salsufraji, el te de roca, la corona de rei i l'orella d'ós a "Roques" i el corner a "Marges".

7.1. Senyalització del text que descriu l'itinerari a partir de l'observació de la representació gràfica del trajecte en un mapa.

Es pot comentar la idoneïtat de l'expressió "anar pel món" en una societat agrària d'autosuficiència, amb molt poques possibilitats d'intercanvis i circulació fora de la vall.

És recomanable que amb l'ajut d'un atlas o d'un mapa mural de Catalunya, l'alumnat representi gràficament els altres itineraris.

8.1. Resposta a un qüestionari, fent un senyal a les frases correctes, a partir de la lectura prèvia d'un text.

S'hauria d'ampliar el tema dels canvis econòmics que es van produir a la vall (que van ser semblants als de les altres valls pirinenques), així com les causes i les conseqüències de l'abandonament del policultiu agrícola, i la seva substitució per activitats agrícoles i ramaderes relacionades amb la producció lletera i, actualment, la "perillosa" dependència exclusiva que tenen aquestes contrades de les activitats turístiques.

5. ACTIVITATS D'AVALUACIÓ

Activitats específiques

- Descripció general de l'activitat trementinaire.
- Senyalització en el mapa de l'exercici 2.1. dels noms de les poblacions i dels elements geogràfics que no pertanyen a la zona (que s'hauran inclòs expressament, de manera prèvia).
- Recerca d'informació sobre les desamortitzacions.
- Recerca bibliogràfica per descriure els oficis relacionats amb el bosc.
- Ordenació de les imatges que representen el procés d'elaboració de la trementina.
- Explicació de les causes principals que van provocar la desaparició de l'activitat de les dones de les herbes.

6. BIBLIOGRAFIA

FRIGOLÉ, Joan (2005). *Dones que anaven pel món: estudi etnogràfic de les trementinaires de la vall*

de la Vansa i Tuixent. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.

BADIA, Josep. *Guia de les plantes medicinals del Clot del Regatell (vall de Mola, Tuixent)*.

AGELET, A. et alt. (2003). *Plantes medicinals del Pirineu català*. Sant Vicenç de Castellet: Farell.

BEIROA, Artur; VALLS, Mercè (2002). *Museu de les Trementinaires, Tuixent*. Dossier-guia del museu.

GARCIA, Lidia; CADANET, Judit (2003). *El pas de les trementinaires pels pobles catalans*. Treball de recerca de batxillerat, IES La Bisbal.

SERRA ROTÉS, Rosa (2007). *La vall de Peguera*. Manresa: Zenobita edicions / Consorci Ruta Minera.

FONT QUER, Pio (1983). *Plantas medicinales* (8a edició). Barcelona: Labor.

productes no es pot considerar bàsic en l'economia actual de la vall.

Fitxa 3.2

- Els boscos comunals servien per: (les frases 1, 2, 3 i 5)

Fitxa 3.3

- 1-moixernaire; 2-picador; 3-carboner; 4-ser-rabigaire; 5-herbolari; 6-escorçaire; 7-pegater; 8-pinyonaire, 9-nevater

Fitxa 4.1

- A-captaire; b-anar a criar o fer de dida; c-fer de marxanta; d-anar a servir; e-trementinaire; f-con-trabandista; g-carboner; h-pegater; i-jornaler.

Fitxa 4.2

- Clarament pròpies d'abans, només són la 3 i la 4. Pròpies d'ara, la 5 i la 9. Les altres opcions tant es podrien donar actualment com en temps dels besavis.

Fitxa 5.1

- L'ordre del dibuix (de dalt a baix) és: c, a, d, b. L'ordre de les frases (de dalt a baix) és: assecament, venda, recol·lecció, preparació d'olis i unguents.

Fitxa 5.2

- Podallet-recol·lecció; coixinera-assecament; romana-venda i olla-preparació d'olis...

Fitxa 5.3

- L'ordre és: c, a, e, b, d.

Fitxa 4.4

- 1-b; 2-a; 3-c; 4-e; 5-f; 6-d; 7-g.

Fitxa 6.1

- 1-te de roca; 2-orella d'ós; 3-hisop; 4-salsufraqi, 5-corona de rei; 6-corner.

Fitxa 7.1

- El text *b* és el que descriu l'itinerari.

Fitxa 8.1

7. SOLUCIONARI

Fitxa 1.1

- Aporten informació: 1, 2, 3, 5.

Fitxa 1.2

- Les frases poden estar relacionades amb: coneixedores de les herbes i remeis, dones amables, dones amb coneixements per guarir, venda ambulat, viatjaven en parella.

Fitxa 2.1

- Exercici gràfic que s'ha de revisar individualment. Pel que fa a la gràfica dels habitants i tenint en compte la proporció: 1 quadrat = 5 habitants, s'haurien de pintar els quadrets següents:

	1900	2005
Josa	39	8
Tuixent	69	26
La Vansa	66	25
Fórnols	92	14
Alzina	17	6

Fitxa 3.1

- Resposta oberta. Pel que fa a les característiques del relleu, s'ha d'esmentar: terreny muntanyós, de secà, de no gaire qualitat, boscos. Pel que fa a la producció, s'ha d'esmentar: cereals, patates, llegums, pastures, bestiar vaquí, porcí i oví. Pel que fa a les activitats no agrícoles: elaboració de pega i oli de ginebró, molineria, fabricació de ferro mitjançant les fargues. Cap d'aquests

- Les respostes són: 1a; 2b; 3a.